

Experimentálne metódy

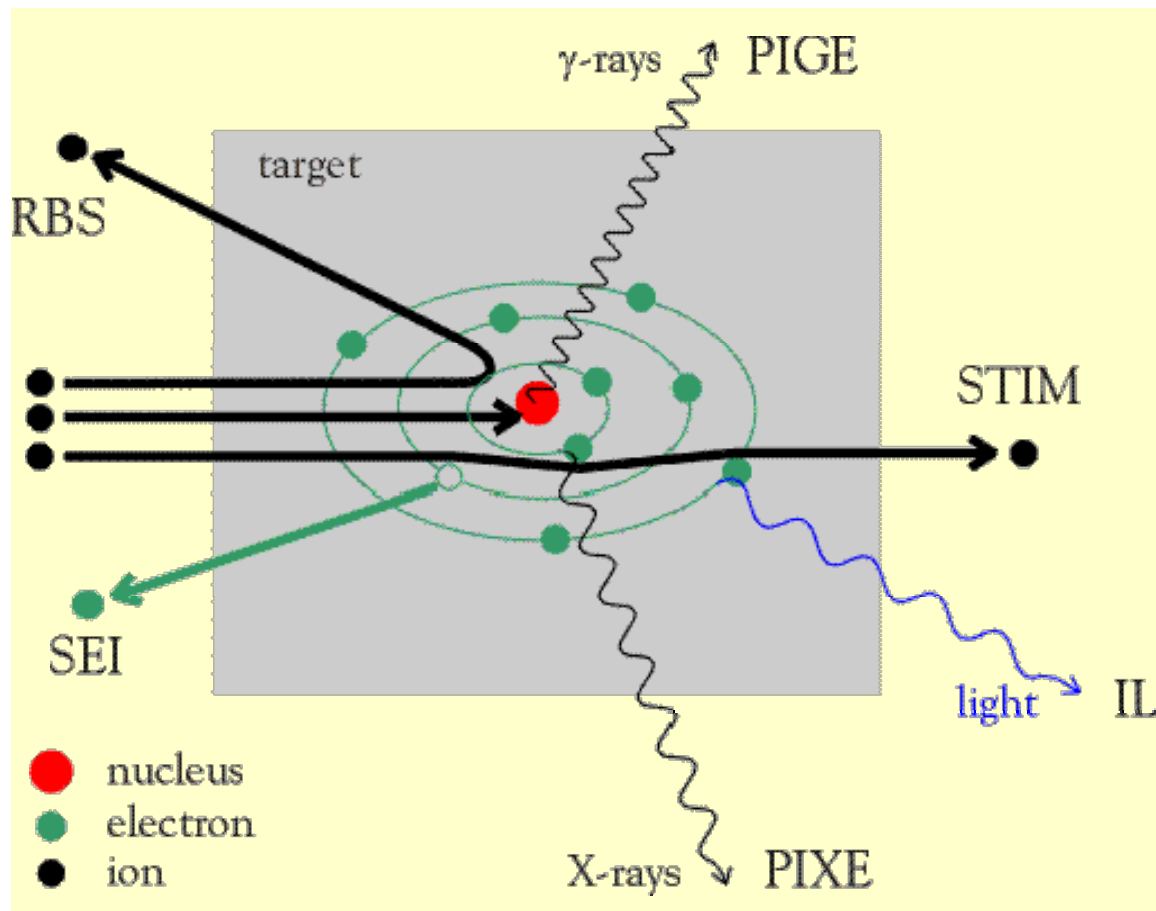
Marcel MiGLiERiNi

12. ERDA, NRA

- princíp metódy ERDA
  - experimentálne usporiadanie
  - hĺbkové rozlíšenie
- princíp metódy NRA
  - jadrové reakcie
  - experimentálne usporiadanie

Analýzy iónovými zväzkami

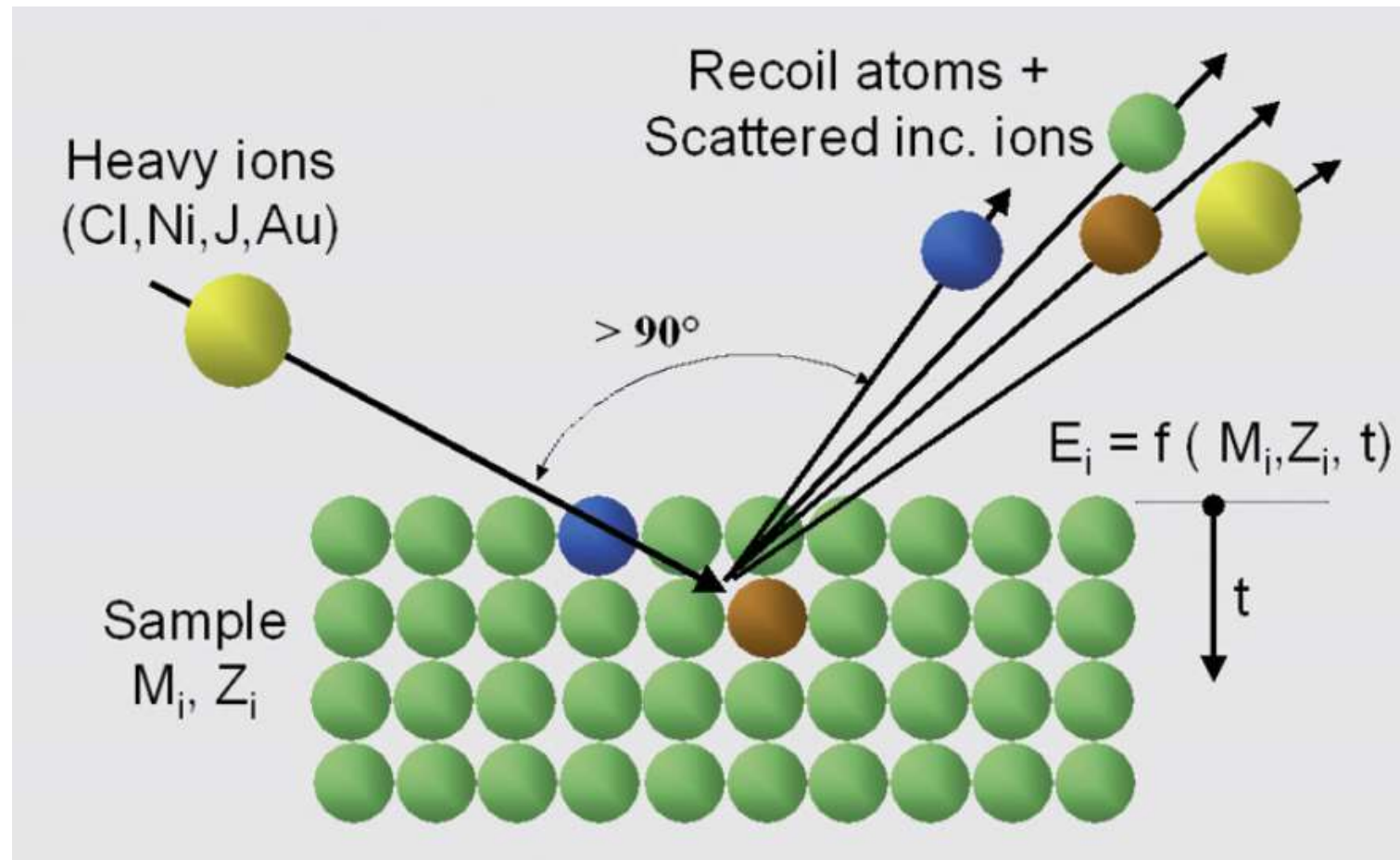
- Rutherford Backscattering Spectroscopy (RBS)
- Nuclear Reaction Analysis (NRA)
- Particle Induced X-ray Emission (PIXE)
- Particle Induced γ -ray Emission (PIGE)

- Elastic Recoil Detection Analysis (ERDA)
- Ion Beam Induced Current (IBIC)
- Scanning Transmission Ion Microscopy (STIM)
- Secondary Ion Mass Spectroscopy (SIMS)

Princíp ERDA

- pružný rozptyl dopadajúcich vysoko energetických ťažkých iónov (1 – 3 MeV/amu)
- profilovanie ľahkých jadier

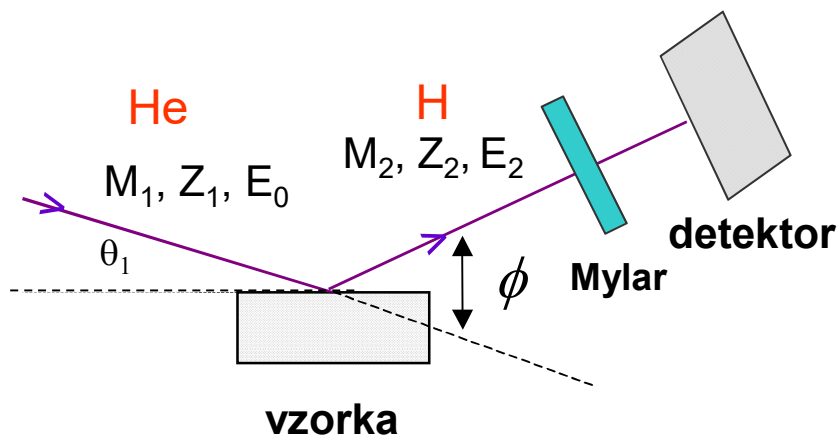
EDRA – Elastic Recoil Detection Analysis

- pružný rozptyl ľahkých jadier po dopade ťažkých iónov
- detekcia ľahkých prvkov v ťažkých maticiach
  - identifikácia vodíka v tuhých látkach
- výhody:
  - súčasná identifikácia ^1H a ^2H hĺbkových profilov (pomocou α častíc)
  - možnosť kombinácie s RBS
  - menšie poškodenie vyšetovaných materiálov
- nevýhody:
  - menšie hĺbkové rozlíšenie
  - menšia hĺbka analýzy
  - obmedzená geometria ožarovania a detekcie

Experimentálne usporiadanie

- mód prevádzky
  - transmisný (pre veľmi tenké vzorky)
  - odraz pod malými uhlami (glancing geometry) – častejší
- kvantitatívna analýza pomocou štandardov

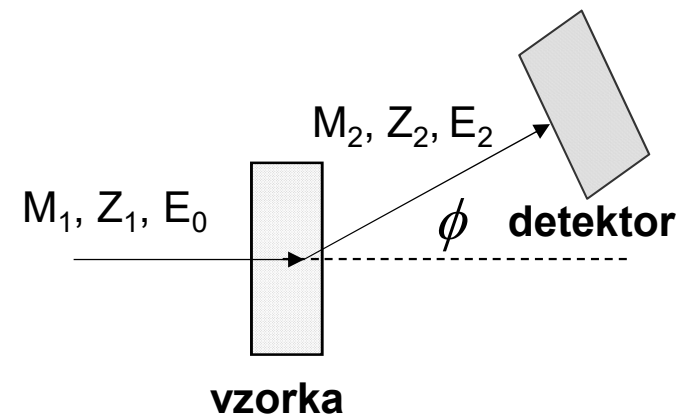
odrazová geometria

$$E_2 = K \cdot E_0$$

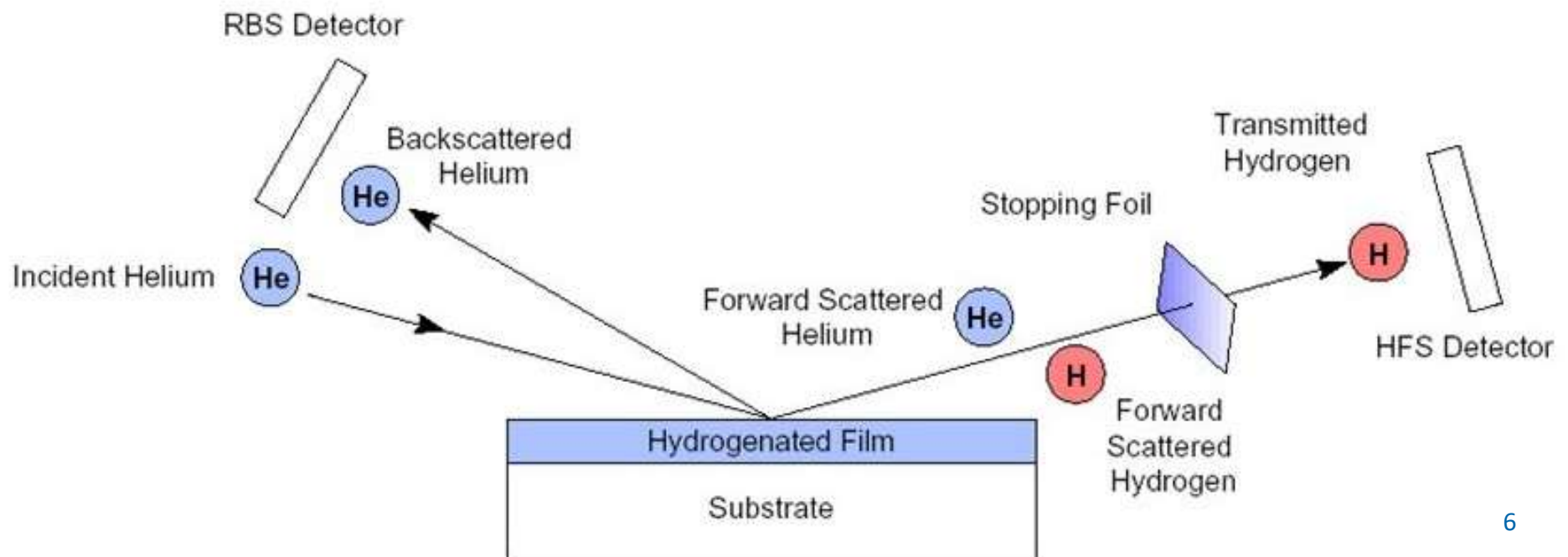
$$K = \frac{4M_1M_2 \cos^2 \phi}{(M_1 + M_2)^2}$$

transmisná geometria

Typické charakteristiky

- dobrá citlivosť na ľahké prvky
- obmedzené hĺbkové rozlíšenie v dôsledku rozptylu bombardujúcich iónov vo vzorke: 10-50 nm
- hĺbka analýzy: niekoľko 100 nm
- detekčné limity: 0.1 % v objeme, 5×10^{14} at/cm² vo filme

Híbkové rozlíšenie

- použitie iných detekčných techník
  - Braggovská ionizačná komora – separácia ľahkých častíc podľa Z
  - TOF (Time of Flight) – separácia podľa hmotnosti (Z) - izotopy
  - Si detektor – separácia H a He izotopov

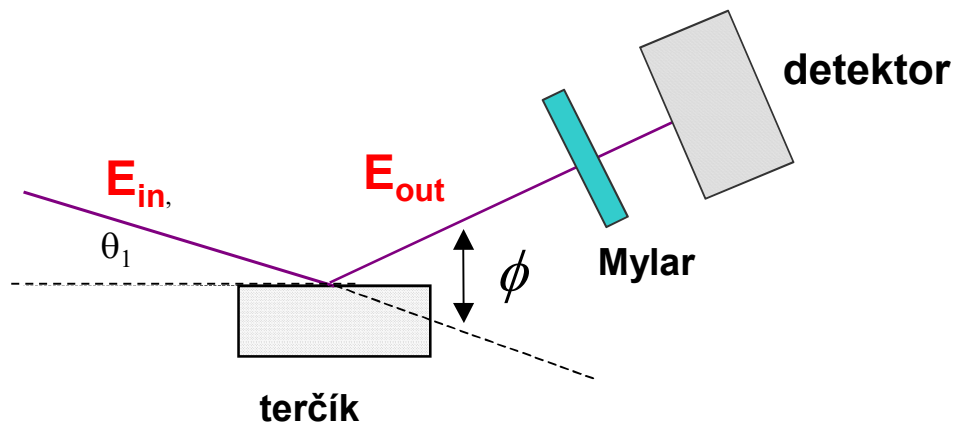
$$\Delta x = \frac{\Delta E}{R[S]}$$

kde:

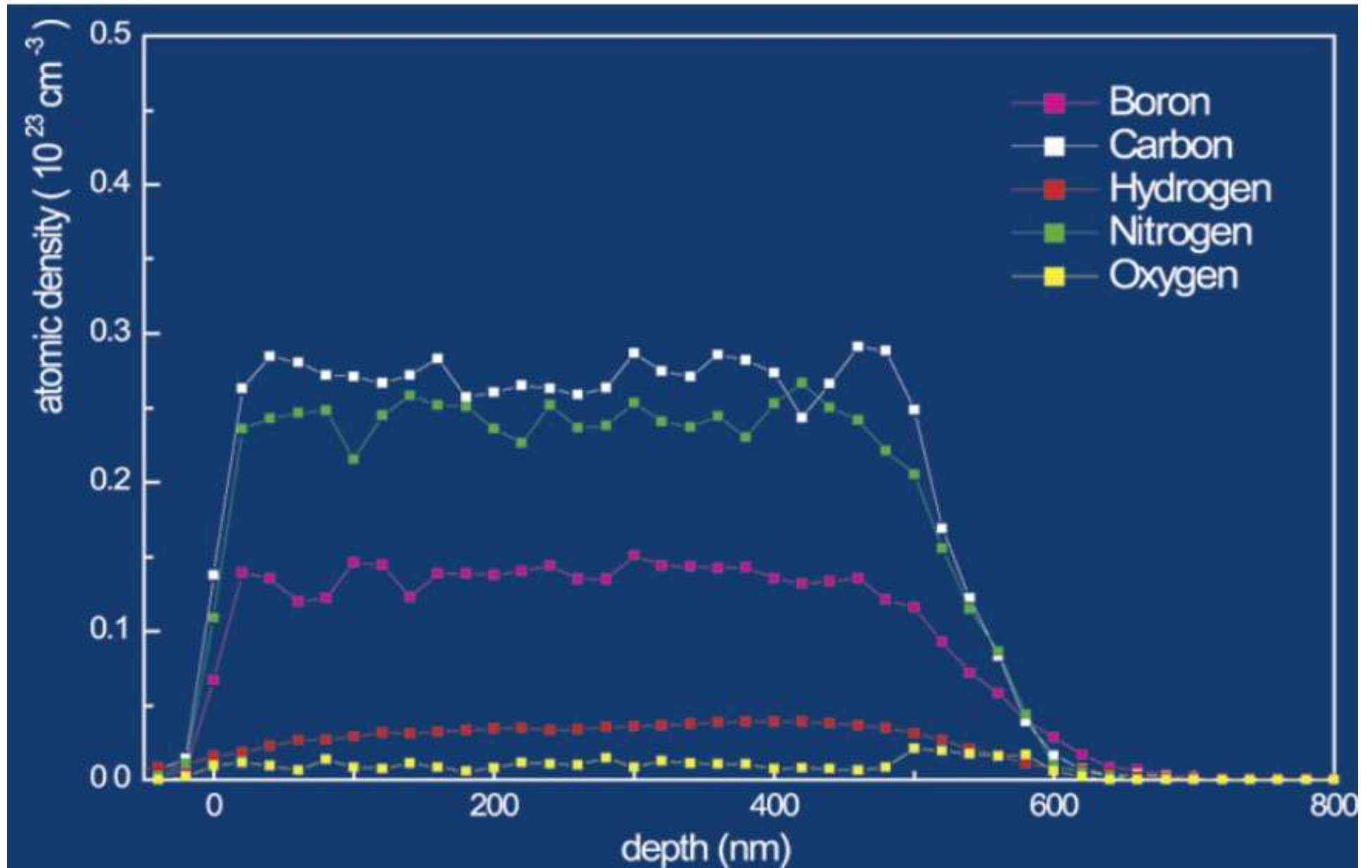
$$R = \frac{E_{\text{out}}}{E_{\text{in}}}$$

v porovnaní s RBS, tá istá energia bombardujúcich častíc poskytuje horšie híbkové rozlíšenie

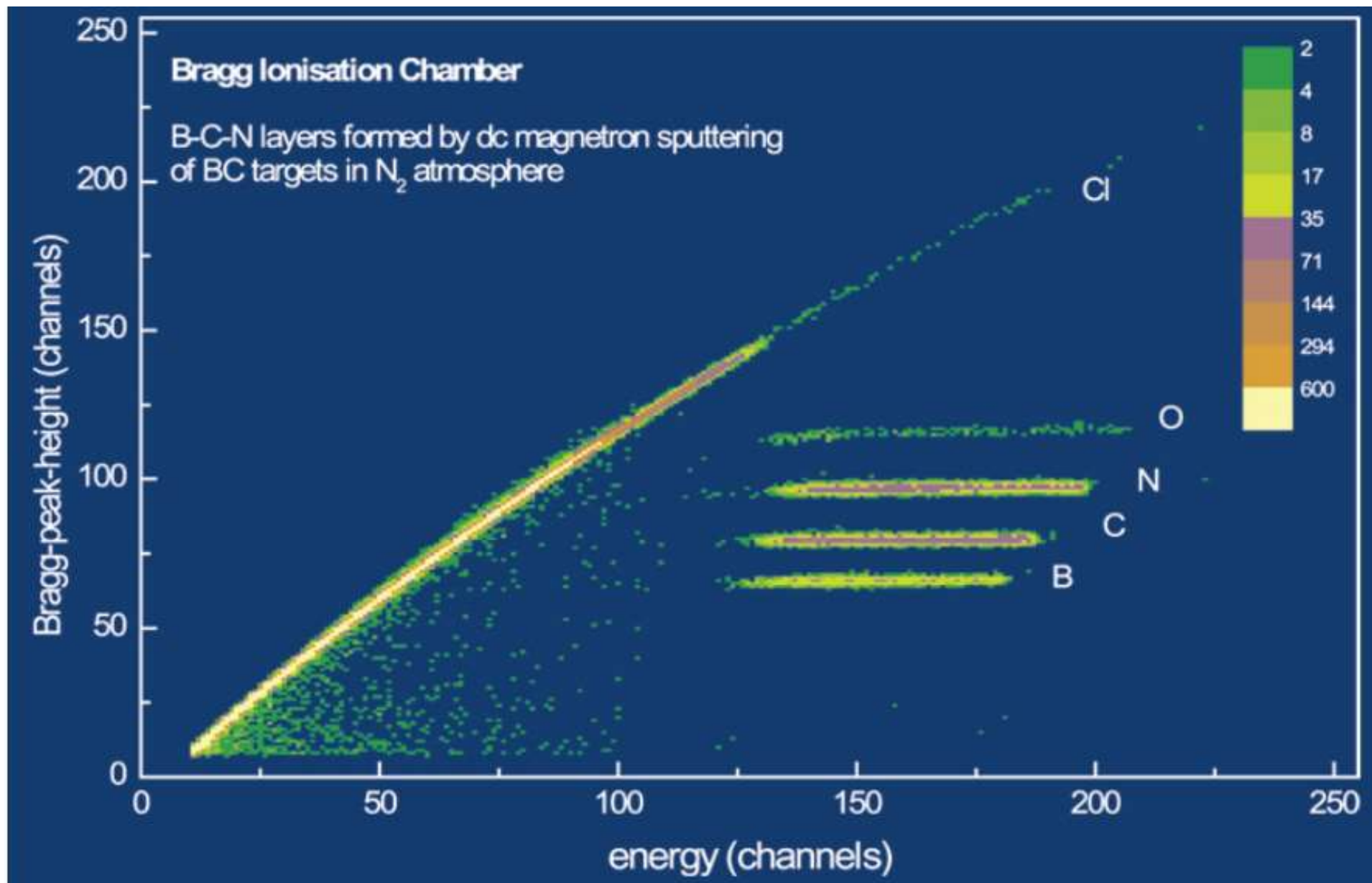

ERDA spektrá

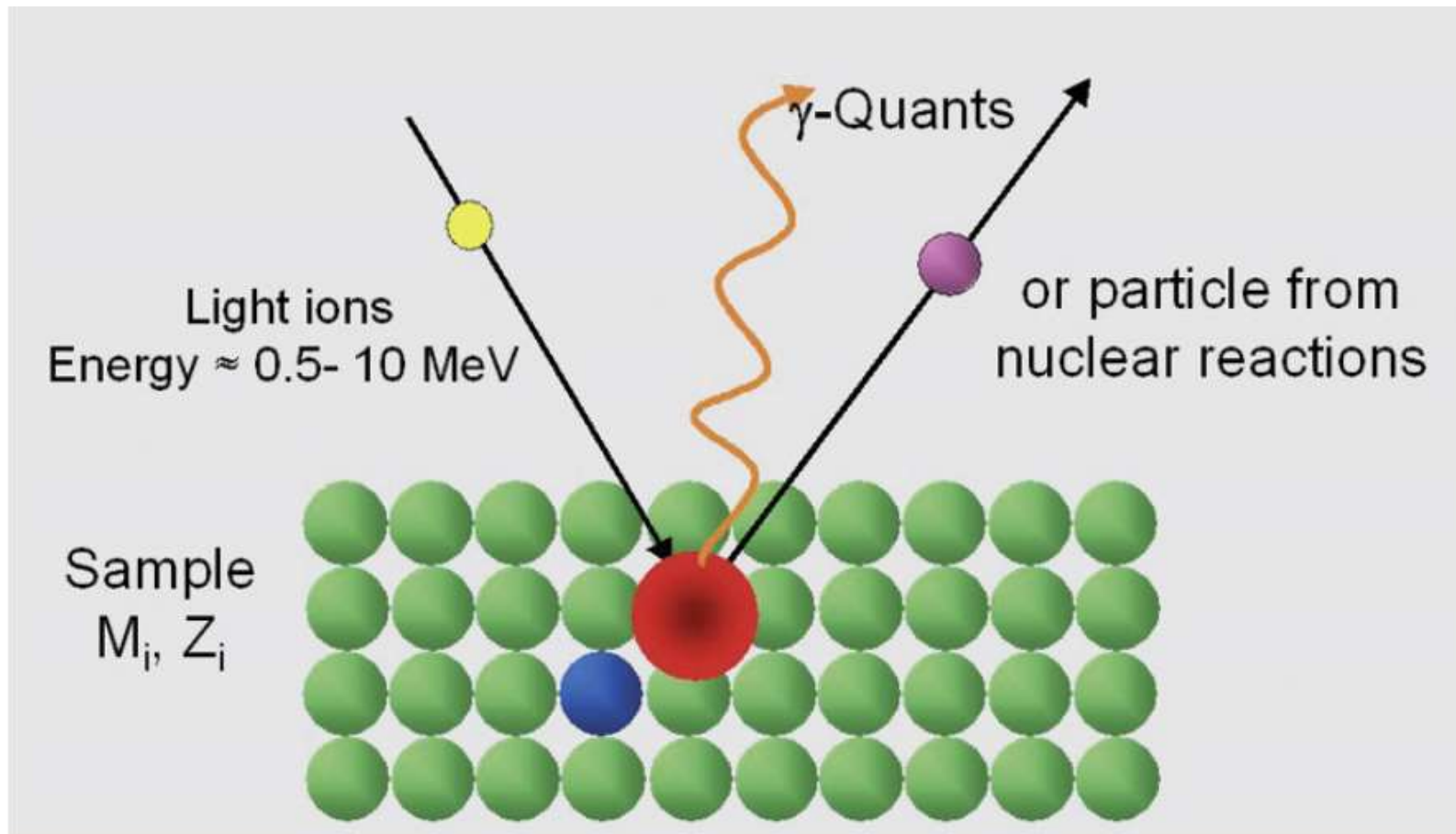

Híbkový profil v tvrdom filme

Princíp NRA

- jadrová reakcia medzi dopadajúcim iónom a prvkami terčika
- detekcia produktov reakcie (γ alebo častice)

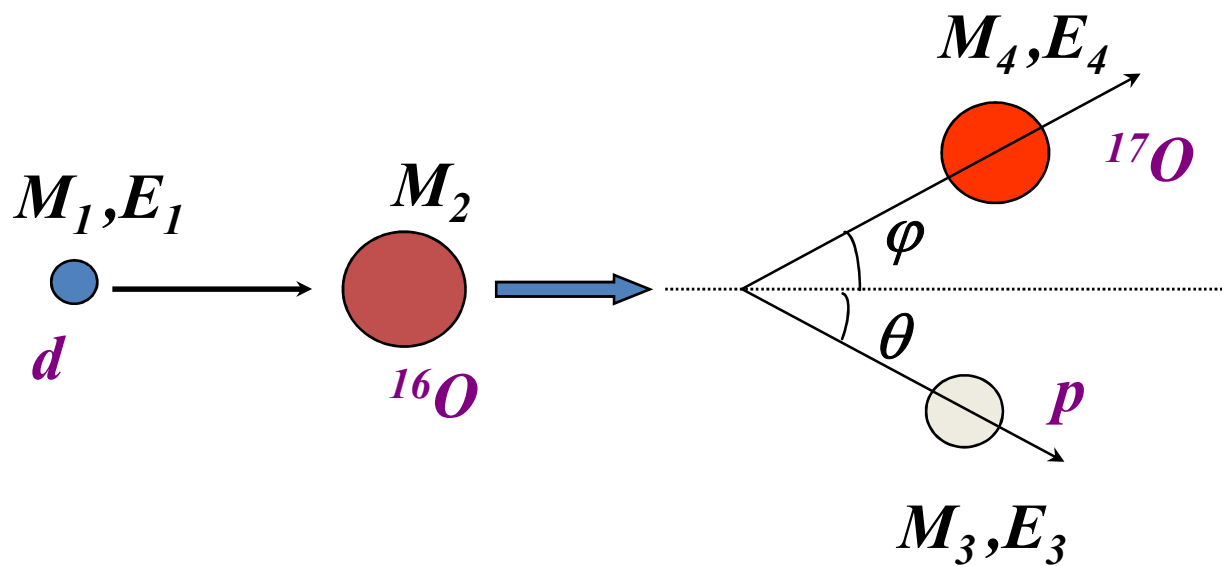
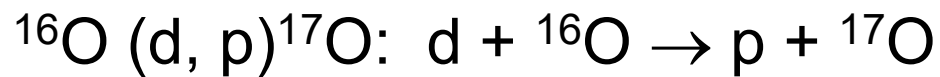

NRA – Nuclear Reaction Analysis

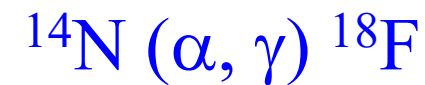
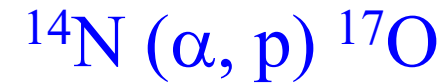
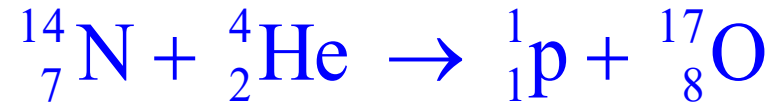
- detekcia ľahkých prvkov ($Z < 18$)
- izotopicky citlivá metóda
  - identifikácia a lokalizácia stopových prvkov
- analytická hĺbka: niekoľko 100 nm
- nedeštruktívna technika
  - žiadne laterálne rozlíšenie (1 mm²)
- energetická bilancia $Q \neq 0$
  - exotermická reakcia
  - endotermická reakcia
- nepružný proces
  - dopadajúce častice $\neq$ produkty reakcie
- kvantitatívna analýza
  - nezávislá na chemickom stave prvkov vo vzorke

Experiment

- detekcia produktov reakcie
  - zmeranie E_3 pre dané $M_1, E_1, \theta \rightarrow$ identifikácia M_2
  - spektrum $n = f(E_3)$ dá hĺbkové rozloženie $M_2 \rightarrow$ lokalizácia M_2

Jadrové reakcie

- NBS = Nuclear Backscattering Spectrometry
- NBS $\neq$ RBS (vid'. NRBS)
  - účinný prierez môže byť podstatne väčší
  - lepšia citlivosť
  - napr. uhlík: $\sigma_{5.7 \text{ MeV}} = 80 \sigma_{\text{RBS}}$
kyslík: $\sigma_{7.5 \text{ MeV}} = 140 \sigma_{\text{RBS}}$

Mechanizmus reakcie

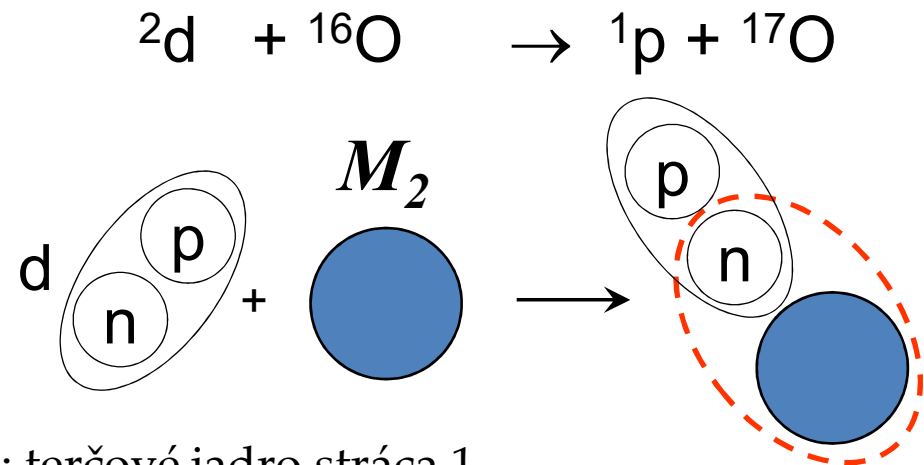
- zložené jadro

- všetky nukleóny sú „použité“:
  - $^{18}\text{F}^*$ - zložené jadro vo vzbudenom stave

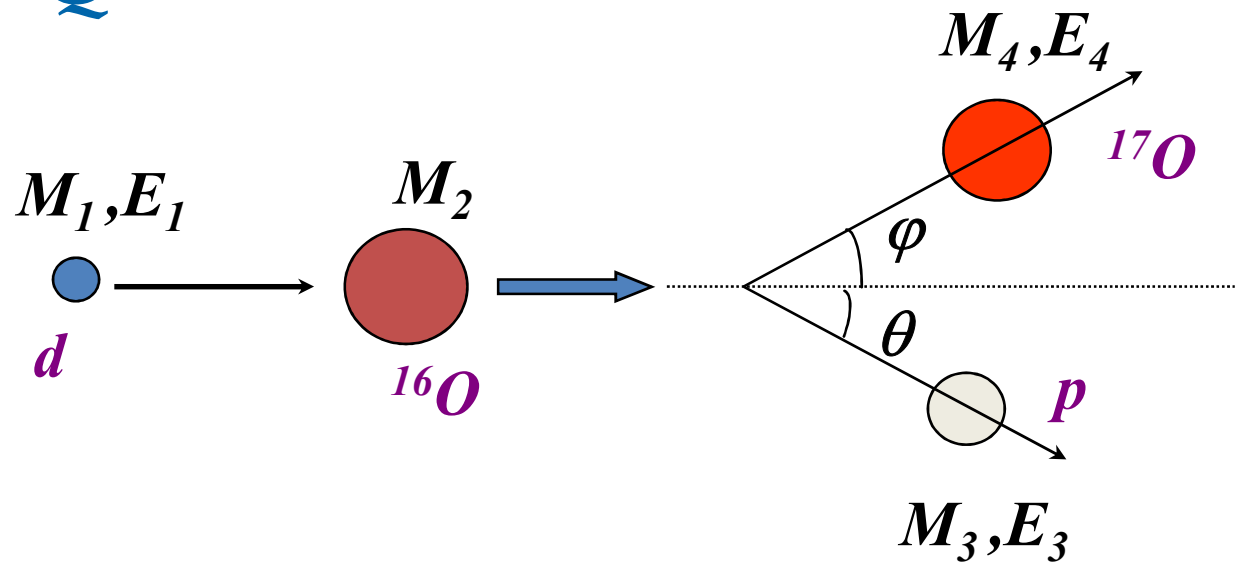
- priama reakcia

- len niektoré nukleóny sú „použité“
  - trhacia (strip) reakcia:

- vychytávacia (pick-up) reakcia: terčové jadro stráca 1 nukleón: reakcie (p, d), (d, α)

Reakčné teplo - Q

- zákon zachovania energie:

$$M_1c^2 + E_1 + M_2c^2 = M_3c^2 + E_3 + E_3^* + M_4c^2 + E_4 + E_4^*$$

- Q – rozdiel medzi konečnou a počiatočnou kinetickou energiou: $Q = E_3 + E_4 - E_1$

- $Q_0 = M_1 + M_2 - (M_3 + M_4)$: Q-hodnota základného stavu

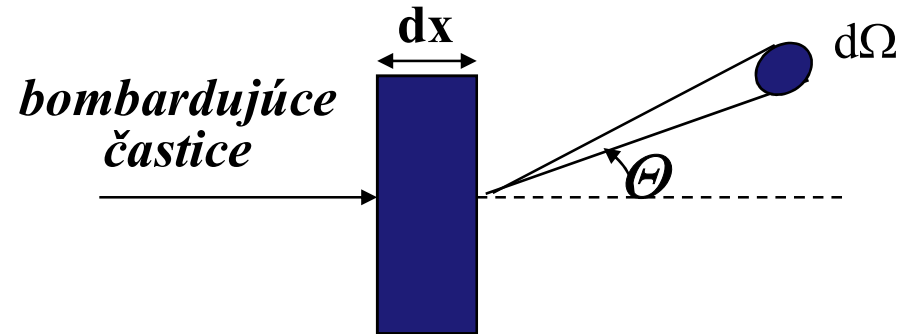
$Q > 0 \rightarrow$ **exoenergetická** reakcia (zisk kinetickej energie)

$Q < 0 \rightarrow$ **endoenergetická** reakcia (prahová hladina bombardujúcej častice)

Pravdepodobnosť reakcie

- účinný prierez
- počet reakcií za sekundu:
 $dr = J \cdot N \cdot \sigma \cdot dx$
- diferenciálny účinný prierez

$$\sigma = \int \frac{d\sigma}{d\Omega} d\Omega$$

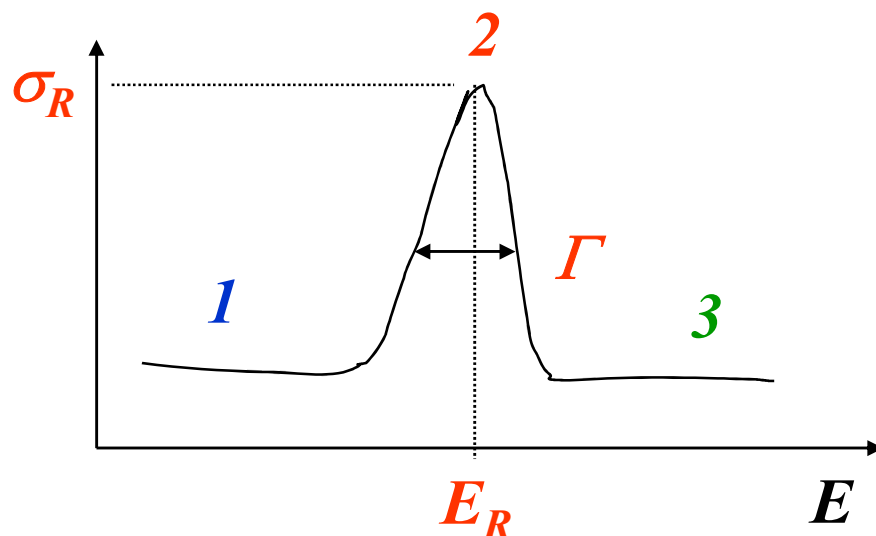

J	= počet bombardujúcich častíc za sekundu
N	= počet jadier terčika (g)
dx	= hrúbka terčika (g/cm^2)
σ	= účinný prierez (barn)
Ω	= priestorový uhol
Θ	= uhol detekcie

Rezonancie

$$\sigma = \sigma_R \frac{(\Gamma/2)^2}{(\Gamma/2)^2 + (E - E_R)^2}$$

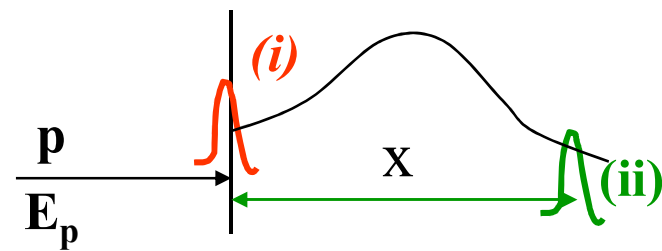
Lorentzova distribúcia
(Breit-Wignerova formula):

- šírka rezonancie Γ
- energia rezonancie E_R
- účinný prierez σ_R

Ako použiť rezonancie?

1. $E_p < E_R$
2. $E_p = E_R$
3. $E_p > E_R$

nič sa neudeje
reakcia sa deje na povrchu (i)
reakcia prebieha v hĺbke x (ii)

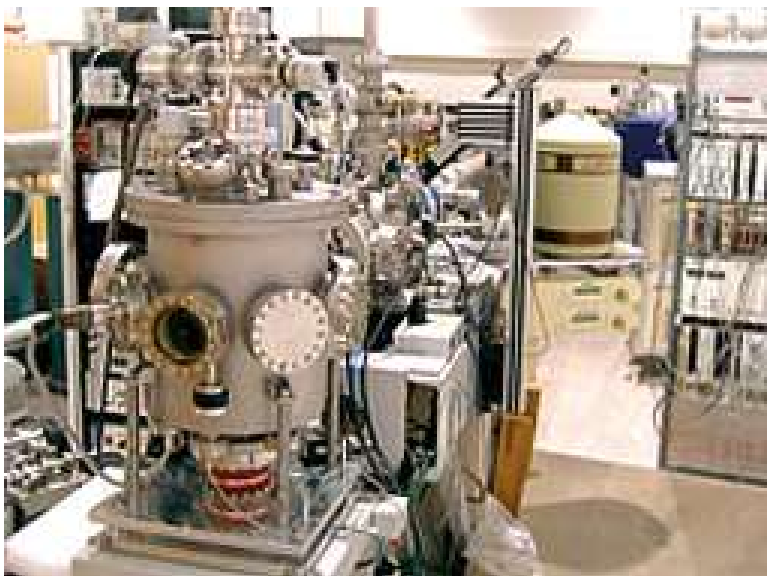

Analýza vodíka

- $^{15}\text{N} + ^1\text{H} \rightarrow ^{12}\text{C} + ^4\text{He} + \gamma$: $^1\text{H} (^{15}\text{N}, \alpha\gamma) ^{12}\text{C}$
- rezonancia pri 6.385 MeV
  - posun rezonancie do hĺbky vzorky zmenou energie dopadajúcich N iónov a následná detekcia energie γ fotónov
- vlastnosti
  - typické bombardujúce častice: ^{15}N , 6.3 - 12 MeV
  - veľkosť lúča: 1 - 100 mm²
  - detekčný limit: 0.02 at. %
  - hĺbka analýzy: do 5 μm (v závislosti na materiáli)
  - hĺbkové rozlíšenie: asi 8 nm (Si), min. 1 nm (grazing incidence)
  - vzorky: možnosť zohrievania alebo chladenia

Experimentálne zariadenie

- urýchľovač častíc (2 – 4 MeV)
- detekcia
  - nabité častice: Si povrchovo-bariérový detektor
  - γ fotóny: Ge detektory
NaI(Tl) – horšie rozlíšenie

komora RBS

komora ERDA

Porovnanie RBS a NRA

- RBS - Rutherford Backscattering Spectrometry
  - identifikácia **ťažkých** prvkov v ľahkej matici
  - **elastický rozptyl** dopadajúcich častíc (typicky α s 2 MeV)
  - **žiadna disipácia** energie: $Q_{\text{elastic}} = 0$
  - jadrá terčiku aj bombardujúce častice sú v základom stave
- NRA – Nuclear Reaction Analysis
  - identifikácia **ľahkých** prvkov (typicky $Z < 18$)
  - jadrové zrážky (**nepružný rozptyl**) medzi dopadajúcimi časticami a terčíkom → detekcia produktov jadrovej reakcie (častice alebo γ)
  - **endotermická** alebo **exotermická** reakcia: $Q \neq 0$
  - produkty reakcie sú odlišné od pôvodných častíc

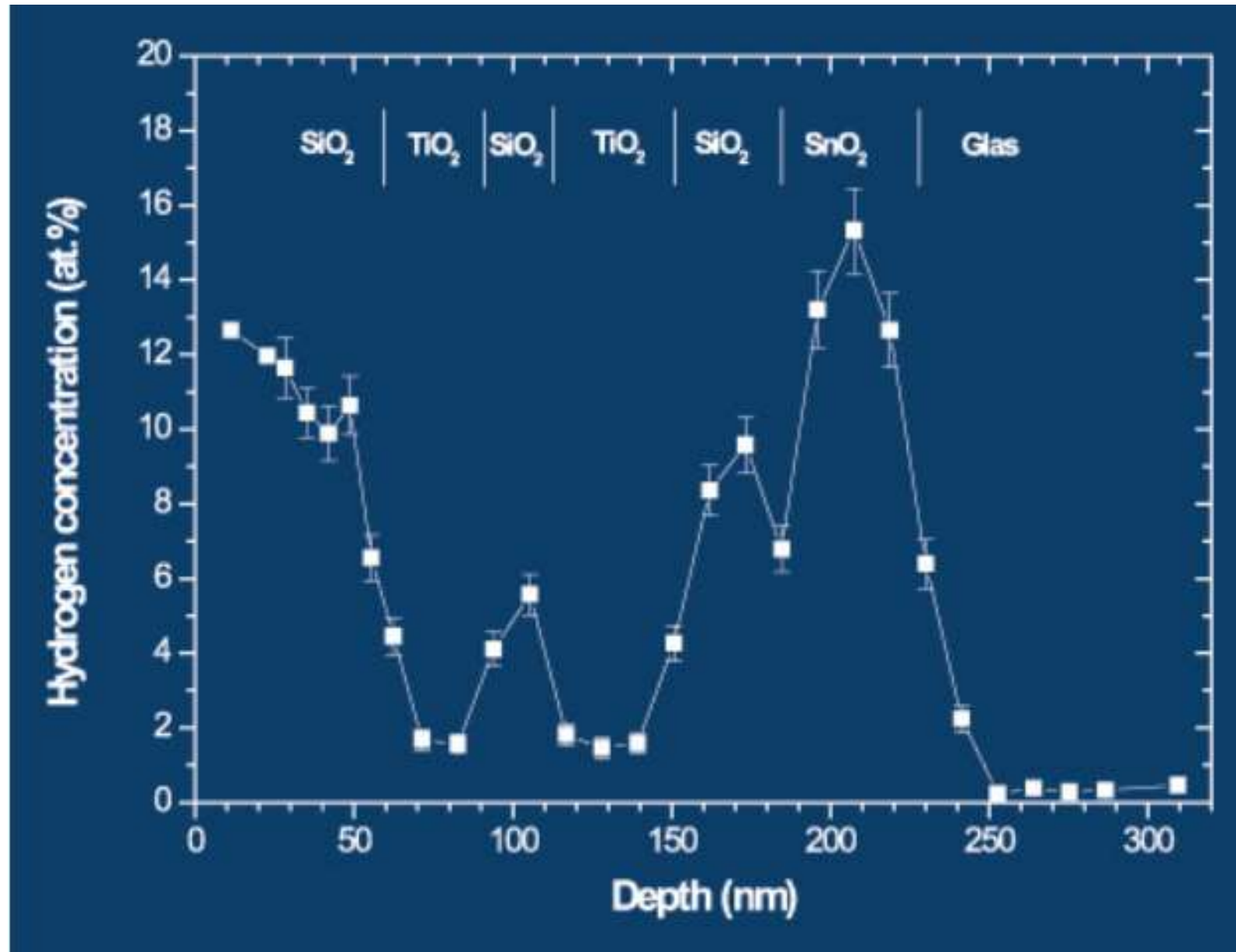
Jadrové reakcie

Nucleus	Reaction	Incident Energy (MeV)	Emitted Energy (MeV)	Approx. cross section (mb/sr)
^2H	$^2\text{H} (d,p) ^3\text{H}$	1.0	2.3	5.2
^2H	$^2\text{H} (3\text{He},p) ^4\text{He}$	0.7	13.0	61
^6Li	$^6\text{Li} (d,\alpha) ^4\text{He}$	0.7	9.7	35
^7Li	$^7\text{Li} (p,\alpha) ^4\text{He}$	1.5	7.7	9
^{11}B	$^{11}\text{B} (p,\alpha) ^8\text{Be}$	0.65	5.57 (α_0)	0.7
		0.65	3.70 (α_1)	550
^{12}C	$^{12}\text{C} (d,p) ^{13}\text{C}$	1.2	3.1	35
^{15}N	$^{15}\text{N} (p,\alpha) ^{12}\text{C}$	0.8	3.9	15
^{18}O	$^{18}\text{O} (p,\alpha) ^{15}\text{N}$	0.73	3.4	15
^{19}F	$^{19}\text{F} (p,\alpha) ^{16}\text{O}$	1.25	6.9	0.5
^{23}Na	$^{23}\text{Na} (p,\alpha) ^{20}\text{Ne}$	0.592	2.238	4
^{31}P	$^{31}\text{P} (p,\alpha) ^{28}\text{Si}$	1.514	2.734	16

Aplikácie NRA

- farmácia (p, γ): Na, Mg, Al, P
- energetika $^3\text{He}(d,p)^4\text{He}$: migrácia He v UO_2
- moderné technológie: modifikácia povrchov pomocou halogenidov (F)
- geovedy: C, N, O
- archeológia a umenie: AGLAE
- kriminalistika

Profilovanie H

Nitridovaná nehrdzavejúca oceľ

